

THE OMBUDSMAN - DEFENDER OF CITIZENS' RIGHTS

Margarita Cheshmedzhieva

*South-West University "Neofit Rilski", Faculty of Law and History, Department of Public Law,
Blagoevgrad, Bulgaria, margo4@abv.bg*

Abstract: The ombudsman in the modern legal system of the countries of the world is considered as an important mechanism for protection of human rights and strengthening of legality in the work of the state bodies. It is an independent body with high authority, which is called upon to deal with citizens' complaints in the absence of sovereign powers, using the power of persuasion, publicity of cases based not only on legal norms, but also on norms of morality and ideas of justice. The ombudsman appears as a limiter of the omnipotence of the state, an instrument for communication between state bodies and civil society, a mechanism that fills the gap between state power and citizens, contributing to the establishment of a democratic legal society. The ombudsman supervises the activities of state bodies, considers complaints of citizens in connection with administrative arbitrariness, is authorized to investigate, criticize, but not to revoke the acts of these bodies. The ombudsman is a kind of lobbyist for citizens and a defender of civil society. It appears as a response of the civil society and as a result of the strengthened state influence, accompanied by the weakening of the social and managerial moral norms. The ombudsman allows mitigation of the deep contradictions between the state and the social environment by guaranteeing the responsibility of the administration for its actions before the society.

Keywords: ombudsman, protection of citizens' rights, civil society

ОМБУДСМАНАТ – ЗАЩИТНИК НА ПРАВАТА НА ГРАЖДАНИТЕ

Маргарита Чешмеджиева

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Правно-исторически факултет,
Катедра „Публичноправни науки“, Благоевград, България, margo4@abv.bg

Резюме: Омбудсманът в съвременната правна система на страните по света се счита за важен механизъм за защита правата на човека и укрепване на законността в работата на държавните органи. Той е независим орган с висок авторитет, който е призван да разглежда жалби на гражданите при отсъствие на властнически правомощия, използвайки силата на убеждението, публичност на делата, основани не само на законовите норми, но и на нормите на морала и на идеите за справедливост. Омбудсманът се явява като ограничител на всевластието на държавата, инструмент за връзка между държавните органи и гражданското общество, механизъм запълващ празнотата съществуваща между държавната власт и гражданите, способстващ за утвърждаване на демократичното правово общество. Омбудсманът осъществява надзор над дейността на държавните органи, разглежда жалби на граждани във връзка с административния произвол, упълномощен е да изследва, критикува, но не и да отменя актовете на тези органи. Омбудсманът е един своеобразен лобист на гражданите и защитник на гражданското общество. Явява като отговор на гражданското общество в следствие на засиленото държавно влияние, съпроводено с отслабване на обществените и управленски морални норми. Омбудсманът позволява да се смекчат дълбоките противоречия между държавната и социалната среда като гарантира отговорността на администрацията за действията ѝ пред обществото.

Ключови думи: омбудсман, защита правата на гражданите, гражданско общество

1. УВОД

Приоритет в дейността на всяка една правова и демократична държава трябва да бъде защитата на правата и интересите на нейните граждани. С въвеждане на институцията омбудсман се цели създаването на нов вид гаранция за спазването на основните права и свободи на гражданите, наред със съществуващите механизми за защита. Омбудсманът на национално равнище трябва да покаже готовността на държавата да служи добре на своите граждани. Основната задача на омбудсмана е да защитава правата и свободите на гражданите, когато те се нарушават от държавните и общински органи и от техните администрации.

За разлика от другите институции защитаващи правата и интересите на гражданите, омбудсманът в своята дейност се ръководи не толкова от правните норми, но и от правните принципи, изхождайки от справедливостта и моралните съображения. Значението на омбудсмана може да бъде оценено в рамките на отношението гражданин – администрация. Допълвайки съществуващата система за правна защита,

институцията омбудсман позволява на гражданите да изразят своето отношение към административните актове и процедури.

2. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЗА ОМБУДСМАН

В правната литература се срещат различни определения за институцията омбудсман. Международната асоциация на юристите приема следното определение: “омбудсманът е орган или служба, създадена с конституционна или законова разпоредба, която се оглавява от независим, висшестоящ/надведомствен, отговорен пред парламента държавен служител, който получава оплаквания от засегнати лица срещу държавни агенции, служители и работодатели или който действа по своя инициатива и има власт да разследва, да препоръчва действия по възстановяване на правата и да издава доклади” (Gammeltoft-Hansen, Axmark, 1995, p. 13). Енциклопедия Британика дава следното определение за омбудсман: “законодателен представител, занимаващ се с разглеждането на жалби на граждани касаещи злоупотреби от страна на бюрокрацията” (The New Encyclopedia Britannica, p. 946). Под омбудсман се разбира “достойно за доверие независимо лице, упълномощено от парламента да охранява правата на отделните граждани и на опосредстван парламентарен контрол под формата на надзор над всички държавни длъжности, но без да има правото да променя техните решения”(Хаманева, 1998, p. 9).

Обобщавайки съществуващите определения може да дадем следната дефиниция за омбудсман, характеризираща неговия статус. Омбудсманът е независим орган, притежаващ висок авторитет, призван да разглежда жалби на гражданите при отсъствие на властнически правомощия, използвайки силата на убежденията, на гласността на делата, основани на правните норми, на нормите на морала и на идеите за справедливост (Чешмеджиева, 2016).

3. ХАРАКТЕРИСТИКА НА ИНСТИТУЦИЯТА ОМБУДСМАН

Институцията омбудсман в равна степен принадлежи на държавата и на гражданското общество, тя се явява кръстопът, където се разрешават конфликти на държавни и индивидуални интереси. Като социална институция на обществото омбудсмана възстановява баланса на силите между държавата и обществото в областта на защита на гражданските права и свободи (Бойцова, Бойцова). Омбудсманът се явява като отговор на гражданското общество в следствие на засиленото държавно влияние, съпроводено с отслабване на обществените и управленски морални норми. Омбудсманът позволява да се смекчат дълбоките противоречия между държавната и социалната среда. Той гарантира отговорността на администрацията за действия ѝ пред обществото. Важна е ролята на омбудсмана за информиране на членовете на гражданското общество, за грешките и злоупотребите на администрацията.

Омбудсманът способства за усъвършенстване на правната система, като информира държавата за тенденциите в социалното развитие и интересите на гражданското общество. “Социалната сила на омбудсмана се проявява в това, че той е способен да окаже влияние при формирането на административните стандарти и етични принципи на администрацията” (Бойцова, 1994, с. 18).

Омбудсманът не заплашва административната система, тъй като неговите препоръки и предложения не са императивни, което облекчава тяхното възприемане от длъжностните лица. Административните структури не възпрепятстват разследванията на омбудсмана, защото той все пак спомага за укрепване на публичното доверие към администрацията и неутрализира негативното отношение на членовете на гражданското общество към бюрокрацията. Институцията омбудсман осъществява връзката между гражданското общество и държавата, обезпечавя координацията на публичните и частните интереси, способства за по-голяма прозрачност на административната дейност за обществото.

Когато разглеждаме основните черти, присъщи на институцията омбудсман, следва да се отбележи, че той се учредява в качеството му на допълнителен механизъм за контрол над дейността на администрацията, когато традиционните механизми се оказват недостатъчно ефективни за да защитят правата на гражданите. Той в никакъв случай не ги заменя, по отношение на тях той има субсидиарна роля.

Потребността от тази институция възниква преди всичко тогава, когато съществуващите контролни механизми не удовлетворяват в достатъчна степен защита правата на гражданите и се появява необходимостта от допълнителна защита на гражданите от административния произвол в съвременните демократични държави. Възникването на институцията е тясно свързано с принципа на разделение на властите, а така също и с това, че в развитите общества с разрастването на държавната и административната дейност в значителна степен нарастват противоречията между интересите на държавата и гражданите. Както отбелязва Мирчева подаването на жалби и сигнали до омбудсмана е една от проявите формите на граждански лобизъм (Мирчева, 2012, с. 277). Именно „косвен израз лобизмът намира в конституционното

прогласяване на правото на гражданите да подават жалби и петиции до органи на държавната власт“ (Мирчева, 2012, с. 431).

Характерна особеност на дейността на омбудсмана като независим посредник между гражданите и държавните органи е това, че той няма възможност непосредствено да коригира решенията на органите или на длъжностните лица. Той може да действа само по метода на убеждението, да оказва морално въздействие на администрацията. Въпреки че не притежава властнически правомощия, той разполага с разнообразни форми да реагира в случай, че открие нарушение на законността и правата на гражданите.

4. ИНСТИТУЦИЯТА ОМБУДСМАН В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Институцията омбудсман в Република България е въведена в правната система на страната със Закона за омбудсмана (ЗО, 2003), а в следствие получава и своята конституционна уредба (КРБ, 1991). Както посочва Близнашки „предназначението на конституцията е да осигури механизмите за преодоляване на евентуални конфликти“ (Близнашки, 2020, с. 32). Омбудсманът е независим орган, той се подчинява само на Конституцията, законите и ратифицираните международни договори, по които Република България е страна. В своята дейност, която е публична, омбудсманът използва средства предоставени му от закона и Конституцията на страната, той осъществява дейността си и въз основа на Правилник за организацията и дейността на омбудсмана (ПОДО, 2012).

Най-важният елемент от правния статут на омбудсмана се явява неговата компетентност. Независимо от това, че като цяло правомощията на омбудсмана са аналогични в различните страни, съществуват различия в техния обем и сила. Това определя дали е възприет или не шведския модел на “силния омбудсман”. Правомощията с които разполага омбудсманът се разпростират над определен кръг органи и лица. Нормативно е регламентиран кръгът от органи, които са изключени от сферата на компетентност на омбудсмана. Правомощията на омбудсмана не се отнасят до Народното събрание, Президента, Висшия съдебен съвет, Конституционния съд и Сметната палата. Те са изключени от правомощията на омбудсмана с оглед на тяхното положение, което заемат в държавната система. Правомощията на омбудсмана не се разпростират и върху съдебните органи, с оглед спазване принципа на независимост на съдебната власт. На второ място от сферата на компетентност на омбудсмана са изключени дейности свързани с националната сигурност и външната политика на страната.

Основната дейност на омбудсмана се състои в осъществяване на проверки за законност и обосноваване на административните актове, процедурите за тяхното приемане и действията на длъжностните лица. Един от главните способности, чрез които омбудсманът реализира своите контролни правомощия, е процесът на разглеждане на жалбите на гражданите.

Гражданите се обръщат към омбудсмана с жалба в случай, че са недовлетворени от административно решение, реда за неговото приемане или от действието или бездействието на длъжностното лице като следствие на това са нарушени неговите законни права и интереси. Законодателно са уредени правните условия за достъп до омбудсмана и реда за подаване на жалбите и сигналите. Всяко лице без каквито и да е ограничения може да подаде жалба или сигнал до омбудсмана за решения, действия или бездействия на държавни или общински органи и техните администрации и длъжностни лица, лицата, на които е възложено да предоставят обществени услуги, както и от частноправни субекти. В резултат на което са нарушени правата и интересите на гражданите или са създадени препятствия свободно да осъществяват своите права, както и когато незаконно е възложено някакво задължение или незаконно гражданинът е привлечен към отговорност.

Право да сезират омбудсмана с жалби и сигнали имат физическите лица без разлика на гражданство, пол, политическа принадлежност или религиозни убеждения. Жалби и сигнали пред омбудсмана могат да подават и представители на юридически лица, създадени в обществена полза, в чийто предмет на дейност е защитата на правата на човека.

В закона не се предвижда задължително изискване относно формата на жалбите и сигналите. Те могат да бъдат писмени или устни, да са подадени лично по пощата или по друго традиционно средство за съобщение. Правилникът предвижда задължителните реквизити, които трябва да съдържат жалбите. Те включват данни за подателя, включително за връзка с него, описание на нарушението, данни за нарушителя, времето, по което е извършено нарушението и информация за това, дали същият случай е в процес на разглеждане от съд или друга институция. Ако някои от тези данни не са посочени в жалбата това не може да се използва като основание от омбудсмана да откаже да приеме и разгледа жалбата. Това е така, защото необходимата информация може да се получи и на по-късен етап в процеса по разследване на жалбата. Не може да се използва като основание за недопустимост на жалбата и сигнала наличието на други пътища за защита.

Законово са уредени определени ограничения относно жалбите и сигналите. Омбудсманът не разглежда анонимни жалби и сигнали и такива за нарушения извършени преди повече от две години. Ако омбудсманът прецени, че поставения в жалбата или сигнала проблем е от голямо обществено значение, той може да извърши проверка и по собствена инициатива.

Създаден е публичен регистър, в който се отразяват всички постъпили жалби и сигнали като всеки гражданин може да следи за хода им. Това отличава българският омбудсман от други сродни институции в Европа, където това не е направено. Освен да служи като източник на информация този публичен регистър служи и като средство за оценка на основните проблеми във взаимоотношенията между гражданите и администрацията, за поведението на държавните органи, а също така и за цялостната дейност на омбудсмана. Писмените жалби и сигнали се вписват в регистъра като след това се разпределят за разглеждане от съответния отдел. За устните жалби се съставя протокол от служител в приемната на омбудсмана. В протокола се посочват данни за подателя, описва се нарушението, данни за органа, администрацията или длъжностното лице извършили нарушението. Предвидена е и възможност при която по желание на лицето неговата самоличност да се запази в тайна. В този случай в регистъра не се посочват данни за самоличността му (Борисов, 2019).

5. ПРАВОМОЩИЯ НА ОМБУДСМАНА

Омбудсманът притежава достатъчно широки правомощия. Той разглежда жалби и сигнали срещу държавните и общинските органи и техните администрации и срещу лица, на които е възложено осъществяването на публична функция или предоставянето на обществени услуги, когато при извършването от тях административни действия се накърняват права и свободи или не се създават необходимите условия за зачитането им, както и срещу частноправни субекти за нарушени или застрашени права и свободи (чл. 9, ПОДО, 2012). Той самостоятелно решава дали да започне производство по жалбите и сигналите или да не започва като сам определя способите за провеждане на разследването в рамките на закона. Законът установява двуседмичен срок, в който омбудсманът е длъжен да отговори на жалбоподателя за своето решение, т.е. дали приема жалбата или не я приема. Няма правно предписание, което да го задължава да започне производство по жалбата. По принцип омбудсманът може да откаже разследване на жалбата в случай, че може да се използва алтернативно средство за правна защита.

Омбудсманът приема жалбата за разглеждане, когато въпросът поставен в нея е в сферата на неговата компетентност и отговаря на условията за допустимост. Приемайки жалбата за разглеждане, омбудсманът започва да реализира своите правомощия по разрешаването на спорните въпроси съдържащи се в нея. Това е един самостоятелен процес. Целта на този процес се състои в това обективно и своевременно да се изяснят обстоятелствата имащи значение за разрешаване на случая. Омбудсманът проучва внимателно същността на жалбата или сигнала и изяснява обстоятелствата имащи значение за правилното разрешаване на случая. Въз основа на направените проучвания и след анализ на законодателството свързано с разглеждания случай, омбудсманът преценява дали да пристъпи към проверка или ще посредничи за доброволно уреждане на спорния въпрос.

В процеса на провеждане на проверката се изясняват обстоятелствата по жалбата. Омбудсманът има право да се обръща за съдействие към компетентните държавни органи. Той, когато е необходимо за правилното разрешаване на случая, има право безпрепятствено да посещава и проверява на място дейността на органите включени в сферата на неговата компетентност. Едновременно с това омбудсманът може да присъства на обсъжданията и при вземане на решенията.

Едно от най-важните правомощия на омбудсмана е получаването на информация. Ако се поставят някакви ограничения на това му право ще се понижат резултатите от неговата дейност. Омбудсманът има право да иска и получава пълна и точна информация от държавните органи и длъжностните лица. Органите и длъжностните лица са длъжни да предоставят всички сведения и документи поискани от омбудсмана. Те не могат да му откажат под претекст, че исканата информация представлява служебна или търговска тайна. За длъжностното лице или органа, които възпрепятстват дейността на омбудсмана подлежат на наказание – глоба, ако не подлежи на по-тежко наказание. Съгласно текста на чл. 30 от закона с глоба се наказва и лицето, което не представи в определен срок поисканите от омбудсмана документи и сведения. За омбудсмана съответно възниква задължението да не огласява обстоятелства, които са му станали известни при изпълнение на неговите функции, и които са държавна, служебна или търговска тайна или са от личен характер.

Омбудсманът, когато сметне за необходимо има право да потърси помощта на външни експерти и специалисти. Това се прави с цел да се разширят възможностите за анализ на спорните въпроси и за по-

ефективно разширяване на въпросите. Помощта на специалистите се заключава в даване на заключения, консултации и провеждане на проверки.

Омбудсманът приключва производството по разследване на жалбата или сигнала с писмено становище. В становището се отразяват резултатите от разследването. В него се описва нарушението, поводът за извършване на проверката, служителят разглеждал жалбата, конкретните действия, които са предприети при разглеждането и събраните доказателства. В едномесечен срок омбудсманът е задължен да отговори на лицето, което го е сезирало и да изготви своето становище. Ако случаят за разглеждане е по-сложен т.е. необходимо е да се извърши щателна проверка или да се потърси помощта на външни експерти този срок е три месеца.

В становището омбудсманът може да препоръча на държавния орган да извърши или да преустанови извършването на определени административни действия, да възстанови нарушени права и свободи, да се отстранят проявите на лошо администриране и да се подобри работата на администрацията.

Становището на омбудсмана има характер на препоръчителен акт, но то има юридическо значение. Държавните и общинските органи и техните администрации, лицата, на които е възложено да предоставят обществени услуги, както и частноправните субекти, получили становището, предложението или препоръките са задължени в четиринадесет дневен срок (чл. 28, ЗО, 2003) да го разгледат и съответно да уведомят омбудсмана за предприетите мерки.

Ако в установения срок не последва уведомителен отговор, омбудсманът включва случая в специален доклад, който представя пред Народното събрание. Становищата не са задължителни за органите и длъжностните лица от правна гледна точка. Юридическата сила на неговите становища се основава не на закона, а на убедителността на доводите и способността да спечели доверието на държавните органи и пресата. Когато в процеса на разглеждане на жалбата са открити нарушения на правата и интересите на гражданите, в становището омбудсманът отразява своите препоръки и предложения.

Омбудсманът не може да изпълнява функциите на другите правозащитни органи. Той няма право сам да приеме друго решение или да извърши действие вместо длъжностното лице. Той може да препоръча да се извърши определено действие, да се изменят решенията или да се усъвършенства съществуващите процедури. Ако в резултат на разследването омбудсманът не открие нарушение на правата и интересите на гражданите, той може да предложи методи за подобряване дейността на администрацията. При извършване на проверка по жалбата, омбудсманът може да предприеме действия, които да повишат ефективността в работата на държавните органи и длъжностни лица.

Омбудсманът има право да инициира производство по издаване на индивидуален административен акт, когато констатира, че не се създават необходимите условия за защита правата и свободите на гражданите. Издаването на индивидуален административен акт може да е необходимо за възстановяване на нарушени права и свободи (Лазаров, Тодоров, 2018, с. 164). По този начин омбудсманът може да принуди органа да се произнесе.

Някои от правомощията на омбудсмана обуславят необходимостта от неговото взаимодействие с другите правозащитни органи – Конституционният съд и прокуратурата. Съгласно чл. 150 ал. 3 от Конституцията, омбудсманът може да сезира Конституционния съд, ако в резултат на извършване на проверката прецени, че се налага тълкуване на Конституцията или обявяване на противоконституционност на закон, с които се нарушават правата и свободите на гражданите. Омбудсманът няма право да подава жалби до съдилищата за защита правата и интересите на гражданите. Той не може да ги представлява пред съда.

Омбудсманът разполага с още едно правомощие. Това е правото му да уведомява прокуратурата, ако в резултат на извършване на проверката установи, че има данни за извършено престъпление от общ характер. Омбудсманът не може да възбужда дисциплинарно или административнонаказателно производство по отношение на длъжностно лице, което със своето решение, действие или бездействие е нарушило правата и интересите на гражданите. Право да възбужда наказателно преследване има прокурора. Той привлича към наказателна отговорност виновните лица. Също така може да предлага на компетентните органи да привлекат виновните към административнонаказателна, дисциплинарна или гражданска отговорност.

Омбудсманът в резултат на извършване на проверка може да установи, че определена законова разпоредба е причина или създава предпоставка за нарушение на правата и свободите на гражданите. В тези случаи той може да отправи препоръка или предложение за законодателни промени. Той предоставя становища на Министерския съвет и на Народното събрание по законопроекти, които се отнасят до защитата на правата на човека (чл. 19, ЗО, 2003).

Омбудсманът изпълнява функциите на Национален превантивен механизъм по смисъла и в съответствие с Факултативния протокол към Конвенцията на Организацията на обединените нации против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание. Правомощията на омбудсмана

като Национален превантивен механизъм се отнасят за местата, където се намират лица, лишени от свобода, или където са задържани или настанени лица вследствие на акт или със съгласието на държавен орган, които места те не могат да напуснат по собствена воля, с цел защитата на такива лица от изтезание и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание (чл. 28, ЗО, 2003).

Голяма роля за издигане престижа на омбудсмана играе общественото мнение. Важен способ за въздействие върху администрацията е придаването на гласност на поведението на държавните служители. Това от своя страна се явява и съществен стимул за възприемане на препоръките на омбудсмана. Ако омбудсманът не е удовлетворен от реакцията на държавния орган, той може да придаде публичност на своето мнение и становище. Едновременно с това може да поиска да бъде изслушан от Народното събрание относно зачитането на правата и свободите на гражданите. Омбудсманът придава такова ниво на гласност на своята работа, което е необходимо за информирание на гражданите за неговата дейност, условията за достъп до него и мерките предприети по отделните разследвания. Едновременно с това законът установява ограничения, необходими в интерес на държавната безопасност, защита правата на гражданите и поддържане на уважение към държавните органи. Тези ограничения най-вече са свързани със забраната да се разгласяват сведения, които са държавна, служебна и търговска тайна, както и от личен характер.

На омбудсмана са предоставени и друга група правомощия, това са т.нар. посреднически правомощия. Омбудсманът посредничи между административния орган и гражданина за доброволно разрешаване на спорния въпрос.

Омбудсманът по своя преценка може да предложи да посредничи между административния орган и засегнатото лице за доброволно уреждане на случая. Това е и една от същностните функции на институцията, а именно посредническата функция, която омбудсманът изпълнява. Доброволното решаване на случая е най-добрият вариант, както за административния орган или длъжностно лице, така и за засегнатото от техните решения или действия лице. В този случай, когато се пристъпи към доброволно уреждане на случая, омбудсманът отправя предложение до жалбоподателя и до административния орган или длъжностното лице, чиито действия или решения се обжалват.

Когато и двете страни са съгласни въпросът да бъде решен по този начин, омбудсманът оказва помощ за разрешаването на конфликта. Той организира контактите между двете страни и провежда необходимите преговори. За тази цел омбудсманът може да провежда редица срещи с двете страни. Когато е необходимо той може да се среща по отделно с всяка от страните. На всяка от страните се предоставя възможност да дава обяснения по въпросите подлежащи на изясняване. Омбудсманът с всички възможни средства ги подпомага за да могат да се преодолеят различията между страните, като едновременно с това той може да предлага и варианти за разрешаване на спора.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да обобщим, че в правната ни система институцията омбудсман успява да се утвърди като важен механизъм за защита правата на човека и за укрепване на законността в дейността на държавната администрация. Той издига гражданския контрол на надведомствено равнище, повишава доверието на гражданите към администрацията и възпитава гражданите да защитават правата си с демократични средства. Широките надзорни функции, които той притежава, определят и високия му авторитет сред обществото.

REFERENCES

- Близнашки, Г. (2020). Конституционни основи на гражданското общество, София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Борисов, О. (2019). Какво да направя, за да защита сам правата си, София, Хелиопол.
- Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Образовательный и научный проект “Конституционное право России и зарубежных стран в сравнительной перспективе”, <https://www.tversu.ru/misc/pravo/pravo.html>.
- Бойцова В.В. (1994). Народный правозащитник: статус и функционирование /опыт сравнительного изучения/, Тверь, Тверского университета.
- Косинов, С. А. (2015). Омбудсмен як институт контролю за владою, Теорія і практика правознавства. – Вип. 1 (7) / 2015, с. 1-12, <http://tlaw.nlu.edu.ua/indexing>.
- Лазаров, К., Ив. Тодоров. (2018). Административен процес, с измененията на АПК от септември 2018г., София, Сиела.
- Мирчева, В. (2012). Лобизмът-ефективен механизъм за защита интересите на гражданите, Науката, образованието и изкуството през 21-ви век, Годишник, Том VI, I част, СУБ, Благоевград, с. 272-281.
- Мирчева, В. (2012). Конституционно-правовые аспекты лоббизма, ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАСТВО, сучасний стан і перспективи розвитку, Збірник наукових праць, Львів–Київ, с. 430-433.

Сивков, Цв. (2019). Измененията на административнопроцесуалния кодекс от есента на 2018 г., Сиби, София.

Хаманева Н.Ю. (1998). Уполномоченный по правам человека-защитник прав граждан. Москва, Институт государства и права РАН.

Чешмеджиева, М. (2016). Омбудсманът – в България и по света, София, Пропелер.

Hans Gammeltoft-Hansen; Flemming Axmark. (1995). The Danish Ombudsman, Copenhagen, 1995

The New Encyclopedia Britannica. (2003). Volume 8, Macropaedia /Ready Reference.

Regulations

Административнопроцесуален кодекс (АПК, 2006): <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135521015>

Закон за омбудсмана (ЗО, 2003): <https://www.ombudsman.bg/regulations/ombudsman-law>

Конституция на Република България (КРБ, 1991): <https://www.parliament.bg/bg/const>

Правилник за организацията и дейността на омбудсмана (ПОДО, 2012):
<https://www.ombudsman.bg/regulations/activities>